

Mateusz Superczyński

Mokre w okresie staropolskim : źródła do dziejów przedmieścia Torunia

Rocznik Toruński 40, 129-151

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Mokre w okresie staropolskim Źródła do dziejów przedmieścia Torunia

Mateusz Superczyński
Toruń

Pierwsze wzmianki i początki osady w XIII wieku

Mokre, jako jednostka osadnicza leżąca w patrymonium średniowiecznego Torunia, było wyjątkową wsią. Mimo iż powstała w XIII w., zachowała swój pierwotny układ oparty na szlakach komunikacyjnych, przy których się rozwinęła. Nietypowość Mokrego wynikała zarówno z jego dość specyficznego związku z samym miastem, jak i z własnego ustroju administracyjno-sądowniczego. Obecnie, jako jedna z głównych dzielnic Torunia, leżąca w jego północno-wschodniej części, odznacza się oryginalnym układem urbanistycznym, który wynika z uwarunkowań tak geograficznych jak i historycznych.

Pierwsze wzmianki o Mokrem sięgają początków Torunia, a więc I. połowy XIII w. Pochodzenie nazwy osady nie powinno budzić wątpliwości, gdyż wynika ona oczywiście z wilgotności terenów, na których rozwinęło się Mokre. Pozostałości dawnych bagien są jeszcze widoczne dzisiaj w szczątkowym fragmencie w północnej części dzielnicy. Pierwszy raz nazwa „Mokre” występuje w dokumencie z 1235 r. i określa „Las Mokry”, przez który miała przebiegać ścieżka będąca granicą między terenami zakonu krzyżackiego i posiadłościami biskupa włocławskiego¹. Same początki osady są niejasne i wiążą się z dob-

¹ H. Maercker, *Geschichte der ländlichen Ortschaften und der drei kleineren Städte des Kreises Thorn in seiner früheren Ausdehnung von der Abzweigung des Kreises Briesen i. J. 1888*, Danzig 1899–1900, s. 384–385.

rami biskupimi, które później weszły w skład patrymonium miasta Torunia. Teren, gdzie znajdował się Las Mokry i późniejsza wieś Mokre, który zostały przekazany dopiero w 1258 r. Toruniowi w wieczystą dzierżawę przez biskupa Wolmira, był częścią biskupiego majątku złotoryjskiego między Wisłą a Drwęcą. Obszar ten prawdopodobnie już w XII w. znajdował się w granicach dóbr biskupich i po przybyciu Krzyżaków do ziemi chełmińskiej zachodnia część tego terenu wraz z późniejszym Małym Mokrem weszła w skład patrymonium miasta Torunia, poszerzonego po translokacji miasta. Terytorium na wschód od Małego Mokrego przejściowo w latach trzydziestych XIII w. było w posiadaniu Zakonu, ale w roku 1235 ponownie wróciło w granice posiadłości biskupich. Mimo to, tereny późniejszego Dużego Mokrego już w 1242 r. były przedmiotem zatargów między Krzyżakami a biskupstwem, ponieważ leżały one na pograniczu patrymonium, a więc obszaru należącego do Torunia².

Pierwszy miejski przywilej lokacyjny w Prusach wydano w 1233 r. dla Chełmna i Torunia. Odnowiony dokument z 1251 r. uwzględniał rozwój Torunia w 1. połowie XIII w. i znacznie poszerzał jego patrymonium, które w całości liczyło 180 łanów (w 1233 r. około 100 łanów). Wiązało się to również z wcześniejszą translokacją Torunia na obecne miejsce. Zasięg owego patrymonium jest trudny do określenia z racji niejasnych granic sąsiednich posiadłości biskupich, o których wcześniej wspomniano. Na wschodzie patrymonium sięgało do tzw. Okopanej Łąki i Kaszczorka, jednakże jego granice według map z XVIII w. nie odpowiadają zasięgowi patrymonium z nowego aktu lokacyjnego z 1251 r. Z dokumentu tego wynika, że w stosunku do stanu z XVIII w. tereny patrymonium nie sięgały aż tak daleko na wschód poza tzw. Górę Biskupią (wzniesienie koło nieistniejącej kaplicy św. Katarzyny), która była granicą posiadłości biskupa kujawskiego. Oznacza to, że wieś Mokre najprawdopodobniej nie znajdowała się wówczas w granicach patrymonium Torunia, a dopiero w 1258 r. została przekazana miastu w wieczystą dzierżawę wraz z tzw. Lasem Mokrym przez biskupa kujawskiego. O nabytku mówi też dokument

² J. Powierski, *Dobra ostrowicko – golubskie na tle stosunków polsko-krzyżackich w latach 1235–1308*, Gdańsk 1977, s. 90-91.

wielkiego mistrza Konrada Zoelnera z 1385 r. potwierdzający umowę. W akcie tym opis granic patrymonium jest już dokładniejszy. Granica przechodziła według niego obok Lasu Mokrego do tzw. Wielkiej Drogi (Droga Kowalewska), a następnie dalej do wzgórz w kierunku Złotorii.

Przekazanie w 1258 r. Toruniowi wschodniej części terenów „Lasu Mokrego”, które w tym okresie prawdopodobnie nie były jeszcze zabudowane ani zasiedlone, dopełniło się w 1295 r., kiedy to obszar ten, pełniący już wtedy funkcję bazy osadniczej rozbudowującego się miasta, został włączony w granice patrymonium toruńskiego.³

Skomplikowane początki Mokrego wpłynęły na dwustopniowy rozwój osady i wyraźny podział na dwa ośrodki osadnicze – Małe i Duże Mokre. Właśnie w pierwszej fazie rozwoju powstało Małe Mokre, które najprędzej znalazło się w granicach patrymonium Torunia. Rozwinęło się ono przy tzw. Drodze Gdańskiej (obecnie ul. Grudziądzka), natomiast Duże Mokre powstało w późniejszym okresie przy ówczesnej Drodze Kowalewskiej (dzisiejszej ul. Kościuszki). Oba osiedla odgródzone były także naturalną barierą, jaką był strumień Postolsk, czyli Mała Struga przecinająca Drogę Kowalewską w okolicy dzisiejszego skrzyżowania ulic Kościuszki i Czarnieckiego. Z czasem zarysowały się także znaczne różnice obu ośrodków ze względu na ich charakter gospodarczy⁴.

Mokre, włączone w skład posiadłości Torunia, stało się spizarnią i gospodarczym zapleczem miasta. W ciągu lat zostało największym przedmieściem, a przede wszystkim bujnym ośrodkiem ogrodnictwa, rzemiosła, a nawet handlu.

Rozwój osady w czasach krzyżackich

Obszarem, na którym rozwijały się przedmieścia w średniowiecznym Toruniu, było patrymonium nadane miastu w trakcie lokacji i określone w dokumencie lokacyjnym. Przestrzeń ta stanowiła gospo-

³ T. Jasiński, *Przedmieścia średniowiecznego Torunia i Chełmna*, Poznań 1982, s. 19-20.

⁴ B. Dybaś, *Toruńskie Mokre w świetle rejestru z pierwszej połowy XVII wieku*, Sprawozdania TNT, 1994, nr 48, s. 53.

darczy zaplecze miasta i dostarczała mu produktów rolnych, wyrobów rzemiosła, którego nie można było rozwijać w obrębie murów, jak i usług gospodarczych. Taką właśnie rolę odgrywało toruńskie przedmieście i osada Mokre, na której terenie już w 1319 r. podzielono działki pomiędzy mieszczan toruńskich płacących później z nich czynsze.

Jak już wcześniej wspomniano, wieś dzieliła się na Małe Mokre (*Parva Mockra*), które było wysunięte najdalej na północ, i na Duże Mokre (*Magna Mockra*), na wschód od tego pierwszego. Pierwsza osada przypominała pozostałe przedmiejskie osiedla w pobliżu murów, ponieważ na jej terenie znajdowały się liczne ogrody, których właścicielami byli najczęściej przedstawiciele patrycjatu miejskiego. Wyróżniały się jednak one na tle innych ogrodów, na przykład z Przedmieścia Chełmińskiego, większą powierzchnią, liczącą najczęściej od kilku do kilkunastu morgów. Ogrody z innych przedmieść liczyły maksymalnie do 2,5 morga. Niestety brakuje źródeł opisujących dokładnie rodzaje upraw w Małym Mokrem. Najprawdopodobniej przeważały tu ogrody warzywne, z uprawą czosnku i cebuli, które skupiały się w południowej części Małego Mokrego. W źródłach z XIV i XV w. ogrody te określano jako tzw. szabernaki – wydzierzawiane na 50 lat działki z niewielkimi budynkami o lekkiej konstrukcji⁵. Około 40% ogrodów z Małego Mokrego było w rękach patrycjatu Starego Miasta Torunia, pozostałą część posiadał sołtys wsi i jej mieszkańcy, w niewielkiej mierze mieszczaństwo Nowego Miasta Torunia oraz rycerstwo ziemi chełmińskiej. Wśród właścicieli owych działek możemy spotkać również kapitułę chełmińską, klasztor dominikanów i inne instytucje kościelne, jak na przykład szpital przy kościele św. Jerzego⁶.

Prócz typowych ogrodów wyjątkowo ważnymi dla gospodarki Mokrego były winnice ulokowane w północnej części Małego Mokrego, po obu stronach Drogi Gdańskiej, jak i na terenie Dużego Mokrego, na

⁵ *Tabliczki woskowe miasta Torunia ok. 1350 – I poł. XVI w.*, wyd. K. Górski, W. Szczuczko, Toruń 1980, s. 33-40.

⁶ T. Jasiński, op. cit., s. 35-36, Z. Zyglewski, *Artykuły Mokrzańskie z roku 1527 na tle rozwoju gospodarczego i ustrojowego Mokrego – przedmieścia Torunia*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Historyczne, z. 3, Bydgoszcz 1993, s. 15.

północ od Drogi Kowalewskiej. Już w pierwszej połowie XIV w. powierzchnia tych winnic wynosiła 43,5 ha. Kiedy w 1376 r. wymierzono nowe tereny pod uprawę winorośli, powierzchnia winnic wzrosła o 77 ha. Ważnym ośrodkiem uprawy winorośli były nasłonecznione stoki nad Wisłą, gdzie rozwinęła się osada zwana Winnicą, należąca w przejściowym okresie do Mokrego, a także winnice zwane w źródłach jako *Kelle*⁷. W sumie łączna powierzchnia winnic mokrzańskich w szczytowym okresie wynosiła około 200 ha⁸. Właścicielami winnic byli patrycjusze, komtur krzyżacki, a także kilku winogrodników, którzy byli wykwalifikowaną kadrą zajmującą się 76 winnicami na Mokrem. Winnicą opiekował się zazwyczaj jeden winogrodnik, który zatrudniał do pomocy zagrodników, będących pracownikami najemnymi, a razem najliczniejszą grupą mieszkańców Mokrego⁹.

Druga część wsi – Duże Mokre, leżąca na wschód od Małego Mokrego, w przeważającej części pokryta była polami uprawnymi, terenami podmokłymi i łąkami, wśród których szczególną rolę odgrywało pastwisko zwane Wygonem, wzmiankowane w źródłach już w XIII w.¹⁰ Arealty rolne na Dużym Mokrem liczyły w XIV w. około 50 łanów flamandzkich (ok. 840 ha) i były dzierżawione w większości przez patrycjat, z wyjątkiem działki należącej do sołtysa wsi. Polami uprawnymi zajmowali się dwornicy, pobierający około 20% zysku z gospodarstwa¹¹.

Tereny Dużego Mokrego to w tym okresie także miejsca wypasu zwierząt. Po ogłoszeniu w 1405 r. przez Radę Miasta zakazu hodowli zwierząt w obrębie murów, wypas odbywał się tylko na przedmieściach, a w szczególności na Mokrem, gdzie fachem tym zajmowali się pastuchowie otrzymujący wynagrodzenie. Prócz tego we wsi Mokre

⁷ K. Mikulski, *Topografia przedmieść toruńskich w XIV–XVII w.*, Zapiski Historyczne, t. 63, 1998, z. 3-4, s. 30.

⁸ J. Tandecki, *Uprawa winorośli i handel winem w średniowiecznym Toruniu*, Rocznik Toruński, t. 13, 1978, s. 199-215.

⁹ *Ibid.*, s. 205-207.

¹⁰ H. Maercker, *op. cit.*, s. 385.

¹¹ T. Jasiński, *Toruń w XIII–XIV w. – lokacja miast toruńskich i początki ich rozwoju (1231–1350)*, [w:] *Historia Torunia*, t. 1: *W czasach średniowiecza (do roku 1454)*, pod red. M. Biskupa, Toruń 1999, s. 163-164.

Rada Miejska utrzymywała dom pasterski zwany *hirtenhus*, przeznaczony dla ludzi pracujących na pastwiskach¹².

Osada Mokre była również miejscem koncentracji rzemiosła, w szczególności garbarstwa, które wymagało obecności źródeł wody i surowców do barwników. W tym przypadku decydowała o tym bliskość Lasu Mokrego, w którym pozyskiwano barwniki z kory świerkowej i brzozonej, oraz płynący przez wieś strumień Postolsk. Prócz garbarzy na Mokrem występowali kaletnicy, piekarze, stolarze, tkacze, leśnicy. Niektórzy przedstawiciele powyższych rzemiosł należeli do cechów miejskich, jak na przykład jeden z kaletników¹³. W rejonie Strugi Toruńskiej i Stawu Dolnego, gdzie znajdowały się śluzy, utworzono młyny piekarskie, a nad Stawem Górnym drugi młyn, działające przez cały omawiany okres.

Całość gospodarki Mokrego, podobnie jak i całego obszaru patrymonium, podlegała Radzie Miasta Torunia i kamlarzowi miejskiemu. Jednakże dynamiczny rozwój osady i procesy urbanistyczne (w XIV w. liczba mieszkańców osiągnęła tu 200 rodzin) spowodowały konieczność utworzenia władz sądowych dla prężnie rozwijającej się wsi.

Mimo iż Mokre było zależne od Rady Miejskiej, to w sprawach sądowych mieszkańcy osady podlegali miejscowemu sołtysowi. Pełnił on funkcję zgodnie z postanowieniami wilkierzy oraz artykułów Rady Miejskiej. Wykonywał jej polecenia i zarządzenia. Już najstarsze zapisy czynszów z 1318 r. wymieniają dwóch sołtysów dla obu osad: „Hartungus antiquus scultetus de Mockera. Petrus antiquus scultetus de Mukera”¹⁴. Według czynszów z XIV i XV w. na Małym Mokrem tzw. „Stare Sołectwo” było w rękach kilku czynszowników z tej części Mokrego. Oprócz tego występowało jeszcze sołectwo Dużego Mokrego. Podział taki, występujący w spisach czynszów z 1394 r., wynikał właśnie z wcześniejszej lokacji Małego Mokrego. Należy zaznaczyć, że brakuje późniejszych wzmianek o sołtysie z Małego Mokrego jako osoby, co może świadczyć, że być może urząd ten zanikł z powodu

¹² T. Jasiński, op. cit., s. 115-116.

¹³ Ibid., s. 117.

¹⁴ *Die ältesten Zinsregister der Altstadt Thorn*, hrsg. v. F. Prowe, Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft u. Kunst zu Thorn, H. 39, 1931, s. 155-174.

reformy sądownictwa w XIV w., choć jeszcze w 1318 r. w spisie czynszów wymieniani są dwaj sołtysi.

Z biegiem czasu na Mokrem wykształciła się niezależna ława sądowa, w skład której wchodził sołtys i 7 ławników występujących w źródłach już w 1390 r., mimo iż od 1385 r. można mówić o sądzie przedmiejskim, znajdującym się na Przedmieściu Chełmińskim. Instytucja ta obok dwóch sądów przedmiejskich stała się trzecią ławą sądowniczą na terenie patrymonium. Do kompetencji sądu na Mokrem należało przede wszystkim rozpatrywanie skarg mieszkańców wsi na mieszczan, jak i wszelkich spraw na jej terenie¹⁵.

Następstwami reform sądowych pod koniec XIV w. było zrównanie Mokrego w prawach z innymi przedmieściami. Okres XV w. to także dynamiczna urbanizacja terenów Mokrego, w wyniku czego zaniknął po części podział na Małe i Duże Mokre. W tym okresie nie pojawiają się też nazwy określające pobliskie osady, jak Polska Wieś (*Polnische Dorff*) czy Małe Kelle (*Parva Kelle*), co wynikało z tego, iż wówczas wszystkie te tereny utożsamiano z Przedmieściem Mokre¹⁶.

Niestety, dynamiczny rozwój przedmieścia w XV w. został zahamowany przez liczne zniszczenia, jakich osada doznała w czasie wojen polsko-krzyżackich, szczególnie w latach 1421 i 1455, kiedy to spaleni uległy winnice. Nie przeszkodziło to jednak późniejszemu rozwojowi Mokrego.

Przemiany gospodarcze i ustrojowe na Mokrem w czasach nowożytnych

Pod koniec XV w., wraz z zawarciem II pokoju toruńskiego między państwem krzyżackim a Królestwem Polskim i włączeniem Torunia do Korony, Mokre jako osada podmiejska weszła w nowy etap rozwoju i przemian gospodarczych oraz administracyjnych. Czas ten charakteryzował się także rozwojem ekonomicznym wsi, która stała się swoistego rodzaju spizarnią miasta. Spowodowane było to tym, że Toruń

¹⁵ Z. Zyglewski, op. cit., s. 18-20.

¹⁶ Ibid., s. 23.

po 1466 r. przestał być miastem granicznym, wobec czego osadnictwo poza jego murami zaczęło się rozwijać bez obaw o ataki na przedmieścia aż do połowy XVII w., kiedy miasto stało się celem najazdu szwedzkiego¹⁷.

Mokre w tym okresie nadal pozostawało w wyraźnej izolacji od miasta aż do końca XVIII w., co ukazuje plan Torunia i przedmieść z 1741 r. z albumu Steinera¹⁸, a także dzieliło się na dwie osady: Małe i Duże Mokre. W ustroju władz wsi nie nastąpiły znaczące zmiany, a stała liczba członków ławy sądowej pozostała niezmienną aż do końca XVIII w., kiedy Toruń dostał się pod panowanie pruskie, choć od XVI w. widać wyraźnie tendencje Rady Miasta do ograniczania działań sądu mokrzańskiego¹⁹.

W wieku XV struktura i powierzchnia upraw na Mokrem nie uległa zasadniczej zmianie, jednakże już na początku XVI w. widać wyraźne przemiany gospodarcze wsi. Między innymi zanikają znane jeszcze w XIV w. winnice i powoli zaczynają przeważać uprawy zbożowe, szczególnie jęczmień i owies, uprawiane przez napływających do wsi chłopów. Zjawisko to można określić jako agraryzację Mokrego, a wiązała się ona z osłabieniem pozycji Torunia w XV/XVI w. między innymi w wyniku utraty prawa składu. Miasto nieodgrywające już tak dużej roli w handlu międzynarodowym oraz mające mniejsze dochody, nie mogło pozwolić sobie na utrzymywanie wielu ogrodów na przedmieściach, wobec czego podmiejskie tereny, w tym Mokrego, zaczęto przeznaczać pod uprawę rolną. Hodowano w tym okresie także konie, od których pastwiska wzięła się nazwa Koniuchy w północno-zachodniej części wsi. Oprócz tego zajmowano się hodowlą bydła i trzody chlewnej, a także pactwa domowego²⁰.

¹⁷ *Toruń dawny i dzisiejszy. Zarys dziejów*, pod red. M. Biskupa, Warszawa 1983, s. 156.

¹⁸ *Toruń i miasta ziemi chełmińskiej na rysunkach Jerzego Fryderyka Steinera z pierwszej połowy XVIII wieku (tzw. Album Steinera)*, pod red. M. Biskupa, Toruń 1998, s. 47.

¹⁹ K. Kamińska, *Sądownictwo miasta Torunia do połowy XVIII wieku na tle ustroju sądów niektórych miast Niemiec i Polski*, Toruń 1980, s. 98-99.

²⁰ Z. Zyglewski, op. cit., s. 17-18.

Okres XVI i XVII w. to także zmiana struktury mieszkańców wsi i właścicieli działek. Obok mieszczaństwa toruńskiego w XVI w. pojawiają się chłopi, a w XVII w. nawet przedstawiciele stanu szlacheckiego.

Takie przeobrażenia Mokrego, które zmieniły charakter osady na typowo wiejski, zmusiły miasto do szukania sposobów na większe uzależnienie od Torunia i kontroli gospodarki osady. Na przełomie XVI i XVII w. Rada Miasta zaczęła wydawać rozporządzenia zakazujące hodowli owiec (1579) czy uprawy jęczmienia i owsa (1604), przypominając Mokrzanom, że tereny ich osiedla pierwotnie miały być przeznaczone pod uprawę warzyw i chmielu. Wynikało to z chęci zbliżenia Mokrego do miasta i uczynienia z tej wsi typowego przedmieścia Torunia. Zbliżenie to próbowano uzyskać na przykład przez włączenie 2 ławników z sądu mokrzańskiego w skład sądu przedmiejskiego, a także przez ingerencje w życie gospodarcze Mokrego. W pierwszej kolejności Rada Miasta przejęła kontrolę nad obrotem ziemią na terenie przedmieścia. Dotychczas Rada nie ingerowała w sprawy majątkowe Mokrego, gdyż obrót gruntami podlegał sołtysowi, ale już w 1557 r. na przewłaszczenie dóbr konieczna była zgoda Rady, a od 30 kwietnia 1603 r. nie można było zbywać dóbr bez jej aprobaty²¹. Miasto poprzez różne regulacje prawne chciało też zmienić osadę w „spizarnię miasta”, która miała zaopatrywać Toruń w produkty spożywcze, wobec czego władze miasta starały się ograniczać produkcję w tych dziedzinach, które uniezależniały wieś od metropolii. Wśród rozporządzeń Rady dotyczących kontroli gospodarki Mokrego można wyróżnić zakazy z lat 1579 i 1644 dotyczące hodowli owiec, która odciążała Mokrzan od uprawy warzyw i chmielu. W podmiejskiej osadzie miasto widziało także rynek zbytu. W związku z tym w 1589 r. zakazano na terenie Mokrego warzenia piwa. Zakaz ten okazał się nieskuteczny i powtórzono go w 1636 r.²²

²¹ H. Maercker, op. cit., s. 385.

²² B. Dybaś, S. Jarosz, A. Wienczek, M. Zieliński, Dokumentacja konserwatorska dzielnicy Torunia – Mokre, cz. I: Historia dzielnicy Toruń – Mokre, Toruń 1993, (w zbiorach MKZ w Toruniu), s. 33-34.

²³ B. Dybaś, op. cit., s. 54-55.

Na przełomie XVI–XVII w. miasto przeżywało kolejny rozwój gospodarczy i kulturowy. Wiązała się z tym chęć kodyfikacji praw i inwentaryzacji dóbr miejskich. Powstawały wówczas pierwsze mapy wsi należących do miasta, jak plan Przysieka z 1601 r. czy Górską z 1612 r. Podjęto także próbę zreorganizowania zarządzania dobrami, określając dziedziny gospodarki dla poszczególnych wsi i przedmieść. Z tego okresu pochodzi tzw. „Rejestr o Małym i Dużym Mokre” z 1618 r., który zawierał dokładnie wymierzone działki wsi wraz z dołączoną mapą. Rolę Mokrego jako miejsca uprawy głównie warzyw starano się określić, wprowadzając zakaz sprzedaży warzyw w samej wsi i nakaz ich sprzedaży w mieście (1616 r.). Osadę starano się także zbliżyć do miasta poprzez założenie tu szkoły. 5 kwietnia 1617 r. Rada Miasta wydała uchwałę o zatrudnieniu nauczyciela dla Mokrego, a w 1646 r. podjęto decyzję o budowie szkoły. Nie wiadomo jednak, czy postanowienie to zrealizowano. Jeśli budynek powstał, to najprawdopodobniej znajdował się on na miejscu późniejszej XIX-wiecznej szkoły na Mokrem, przy Lindenstrasse (obecnie ul. Kościuszki)²³.

Mimo tych wszystkich działań Mokre pozostało osadą o charakterze wiejskim przez długi okres, a jego znaczna odrębność zarówno gospodarcza, jak i z punktu widzenia urbanistyki miasta była widoczna przez długi czas. Nie przeszkodziło to wsi w rozwoju gospodarczym, przerywanym jednak przez działania wojenne w XVII i XVIII w., kiedy to w wyniku oblężeń miasta przedmieścia palono. Tak stało się podczas oblężeń Torunia przez Szwedów, szczególnie w latach 1629, 1658 i 1703²⁴.

Okres nowożytny to dla Mokrego czas powstawania licznych zakładów przemysłowych i rozwoju rzemiosła. Te pierwsze w większości były zlokalizowane w rejonie dwóch stawów młyńskich i nad Dużą Bachą. Nad stawami działały młyny mączne i kaszowe, o których wzmianki pochodzą już z okresu krzyżackiego. Przy Dolnym Stawie znajdował się folusz, w którym wyrabiano sukna. W 1525 r. założono

²⁴ B. Dyaś, *Dzieje wojskowe Torunia w latach 1548–1660*, [w:] *Historia Torunia*, t. II: *W czasach renesansu, reformacji i wczesnego baroku (1548–1660)*, pod red. M. Biskupa, Toruń 1994, s. 150.

tam również Młyn Prochowy. Źródła mówią także o innych zakładach: w 1540 r. o kuźni żelaza (hamerni), w 1619 r. – kuźni miedzi, a w 1633 r. o kuźni – hucie rur żelaznych²⁵. Toruń w XVII i XVIII w. był też ośrodkiem nielegalnego rzemiosła, w szczególności płóciennictwa i kowalstwa. Płóciennicy zamieszkujący Mokre w XVIII w. pochodzili z okolicznych wsi i miejscowości, na co wskazują liczne listy i skargi cechów toruńskich do Rady Miejskiej. Około połowy XVIII w. rozwinęło się na Mokrem furmaństwo. Oprócz tych profesji mieszkańcy osady trudnili się nielegalnym handlem, m.in. chlebem, wełną, tabaką i korzeniami²⁶.

Dynamiczny rozwój Mokrego został zahamowany w znacznej mierze przez wspomniane już spalanie przedmieść w 1703 r. Mimo to osada podniosła się ze zniszczeń. Pod koniec XVIII w., w wyniku rozbiorów, Toruń, jak i Mokre, dostały się pod panowanie pruskie. Od tego momentu osada rozpoczęła nowy rozdział swej historii, którego dopełnieniem było włączenie jej w 1906 r. w granice administracyjne Torunia jako dzielnicy.

Opis i charakterystyka źródeł do dziejów Mokrego

Wzmianki źródłowe w wiekach średnich (od XIII do XV w.)

Dość liczne wzmianki źródłowe występujące w dokumentach, księgach i innych materiałach znajdujących się w Archiwum Państwowym w Toruniu świadczą o dużej roli podmiejskiej osady Mokre, jaką odgrywała już w wiekach średnich. Zapisy czynszów, transakcji, sprzedaży działek, ogrodów czy winnic, a także uchwały, protokoły Rady Miejskiej i wilkierze dotyczące Mokrego dają wyrazisty obraz podtoruńskiej wsi, tak silnie związanej gospodarczo z miastem, a zarazem autonomicznej w swoich prawach. Część źródeł jest łatwo dostępna z racji, iż zostały wydane drukiem, jak na przykład tabliczki woskowe miasta Torunia, księgi szosu, kamlarii czy czynszów, co znacznie uła-

²⁵ *Toruń dawny i dzisiejszy*, s. 156.

²⁶ J. Wojtowicz, *Studia nad kształtowaniem się układu kapitalistycznego w Toruniu. Stosunki przemysłowe miasta Torunia w XVIII w.*, Toruń 1960, s. 86-94, 179-184.

twia dotarcie do wzmianek o Mokrem. Część źródeł nie została wydana i czeka na druk. Jeszcze inne uległy zniszczeniu bądź zaginęły.

W pierwszej kolejności, omawiając źródła do dziejów przedmieścia, należy wspomnieć o dwóch dokumentach z XIII w., które zawierają najstarsze wzmianki o Mokrem. Na pierwsze miejsce wysuwa się dokument z 17 stycznia 1258 r. wydany przez biskupa kujawskiego Wolmira²⁷. Przechowywany w archiwum toruńskim pergaminowy rękopis jest XVIII-wieczną kopią dokumentu, w którym biskup Wolmir nadał sołtysowi, ławnikom i wszystkim mieszczanom Torunia lasy i pola na Mokrem z zastrzeżeniem niewznoszenia tam budynków i obowiązkiem płacenia 3 grzywien czynszu rocznego²⁸.

Drugim dokumentem jest przywilej mistrza krajowego Meinhardta z Querfurtu z 22 lutego 1295 r.²⁹, w którym następuje nadanie miastu dodatkowych łąnów po ponownym przemierzeniu patrymonium. Nadawca zezwolił także mieszkańcom Torunia na użytkowanie pastwiska zwanego „Wygon”. Akt ten oznaczał więc włączenie Mokrego do patrymonium Torunia i początek istnienia wsi jako organizmu osadniczego należącego do miasta.

Powyższe źródła wyznaczają zawiłe początki osady i umiejscawiają ją w historii Torunia, co zostało zarysowane w pierwszej części tego artykułu. Wyraźny podział wsi na Małe i Wielkie Mokre, jak i ich charakter gospodarczy, ukazują nam kolejne źródła występujące w księgach miasta Torunia. Pozwalają one nie tylko na określenie funkcji ekonomicznych Mokrego, ale też na prześledzenie zmian właścicieli działek, struktury zawodowej i majątkowej mieszkańców, a także rodzajów upraw. Wreszcie dość bogate wzmianki na temat ustroju wsi wykazują istnienie takich organów władzy, jak sąd ławniczy czy urząd sołtysa.

Śledząc chronologicznie wzmianki o Mokrem, należy przytoczyć najstarsze zapisy czynszów Starego Miasta Torunia z początku XIV w., przechowywane w toruńskim archiwum w dwóch pergaminowych rękopisach spisanych w języku łacińskim. Najważniejsza z punktu widze-

²⁷ *Preussisches Urkundenbuch I*, Tl. 2, hrsg. v. A. Seraphin, Königsberg 1909, nr 41/I.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ *Ibid.*, nr 629.

nia historii ustroju osady jest informacja w zapiskach majątkowych z 1318 r. o dwóch sołtysach na Mokrem³⁰. Spis czynszów ukazuje też patrycjuszowskich właścicieli majątków na przedmieściu, a także wymienienia nazwy zawodów posiadaczy ogrodów i działek. Wśród rzemiosł występujących w zapiskach wymienić można *cerdo* (garbarz), *sellator* (siodlarz), *pellifex* (kuśnierz), *colorator* (farbiarz sukna), *aurifaber* (złotnik), *currifex* (kołodziej)³¹.

Wyraźny obraz wsi pod koniec XIV w. daje księga szosu Starego Miasta i przedmieść Torunia z 1394 r., przechowywana pod sygnaturą APT, Kat. II, dz. III, nr 69. Źródło to, również wydane drukiem, dotyczy podatku szosu, który miał dwojaki charakter: pobierany od majątku (4 denary od grzywny), jak i „od stołu”, czyli rodziny (pół wiardunku)³². Zapiski tej księgi po raz pierwszy ukazują wyraźny podział Mokrego na Małe Mokre (*Angehabin by den wingartin Parva Mockera*) i Wielkie Mokre (*Magna Mockera*). W zapisach księgi widać wyraźnie wzrost znaczenia winnic, których liczba zwiększyła się dynamicznie w 2. połowie XIV w. Uprawy winorośli są wyraźnie podzielone na kilka obszarów, między innymi działki położone nad Strugą, na wschód od stawów kaszowych, winnice na Małym Mokrem, prawdopodobnie po drugiej stronie Strugi (*Revertendo bi den wingarten*) i ogrody znajdujące się nad Wisłą (*Keyn Tyle Hengistbergis garte oebir*). Wśród podatników mieszkających przy przeciwległej stronie drogi biegnącej przez Wielkie Mokre można odnaleźć nazwiska polsko brzmiące, jak choćby Dobirwicz, Czachericz³³. Księga szosu jest dobrym źródłem nie tylko do badań nad strukturą własnościową ogrodów i winnic na Mokrem, ale ukazuje także topografię pozostałych przedmieść Torunia, jak Przedmieście Chełmińskie, Wieś Polska czy tereny w pobliżu stawów kaszowych³⁴.

³⁰ *Die ältesten Zinsregister*, s. 169-170.

³¹ *Ibid.*, s. 164-169.

³² *Księgi szosu i wykazy obciążeń mieszkańców Starego Miasta Torunia z lat 1394–1435 (Schossbücher und Lastenverzeichnisse der Einwohner der Altstadt Thorn von 1394 bis 1435)*, oprac. K. Mikulski, J. Tandecki, A. Czacharowski, Toruń 2002, s. 7-49.

³³ *Ibid.*, s. 80-86.

³⁴ *Ibid.*, s. 72-79.

³⁵ *Tabliczki woskowe*, s. 9-50.

O wiele bogatszym źródłem do dziejów Mokrego są tabliczki woskowe miasta Torunia z lat około 1350 do 1. połowy XVI w., również wydane drukiem. Średniowieczne tabliczki woskowe znalazły zastosowanie w administracji Torunia, szczególnie w prowadzeniu rachunków i zapisek sądowych. Liczący 128 deseczek zbiór w Archiwum Państwowym w Toruniu jest jednym z największych w Europie. Zespół podzielony jest na kilka grup, a najciekawsze z punktu widzenia przydatności źródłowej do dziejów Mokrego są tabliczki z II i III grupy, które można datować na koniec XIV w. Wśród luźnych wiązek tabliczek można wyróżnić zapisy czynszów ze Wsi Polskiej (IIb), a także tabliczkę IIc obejmującą czynsze z łąk trzcinowych (*Rorwezen*) podzielonych na 12 parcel, po 10 morgów każda, leżących na Mokrem, z szabernaków i z 3 testamentów. Innymi tabliczkami dotyczącymi przedmiocie Starego Miasta i Mokrego są wiązki z grupy XIIIa i VIIa, pochodzące z lat 1422–1440³⁵.

Pierwsza, interesująca nas II grupa tabliczek (poliptyk B) zawiera zapisy majątków na Małym i Wielkim Mokrem należących do rodziny Waczenrode. Dalej (tabl. IIc) występuje lista majątków z łąk trzcinowych na Mokrem (*Census de Rorwezin*) z przedstawicielami patrycjuszki miasta jako właścicielami. Na tej samej tabliczce znajduje się również zapis majątkowy kapituły chełmińskiej, posiadającej szabernak (*Capitulum Culmense*), natomiast na końcu wspomniane wyżej 3 testamenty (*Census Testamenti domini Johannis Melantz in Parva Kelle, Testamentum Domine Sostynne in Magna Mockra, Domina Czariassynne 7 ferta in Parva Mockra*)³⁶. Wśród następnych tabliczek na szczególną uwagę zasługuje poliptyk F z grupy III, z okładką zawierającą majuskułny napis z XV w. „Mocker”. Wśród zapisek występują między innymi majątki z Polskiej Wsi (*Polonicam Villa*), wśród których można odnaleźć własność Lorencza Ansdorfa, proboszcza kościoła św. Jerzego, a także testamenty z osady Parva Kelle. Zapisy te potwierdzają fakt, że w XV w. z nazwą Mokre utożsamiano także Polską Wieś i Parva Kelle. Prócz tych zapisów poliptyk F zawiera również czynsze z szabernaków, łąk na Mokrem i licznych ogrodów;

³⁵ *Tabliczki woskowe*, s. 9-50.

³⁶ *Ibid.*, s. 28-34.

wśród ich właścicieli można wymienić Andrisa Prewsa z konwentu dominikańskiego (*Andris Prews Conventus Sancti Nicolai*). Interesującym zapisem w tej grupie tabliczek jest oszacowanie majątków 18 czynszowników stanowiących „stare sołectwo” (*Census antiqua scultetisse*), co wskazuje na rozdrobnienie sołectwa w XV w.³⁷

Tak liczne zapisy w tabliczkach woskowych dotyczących Mokrego dają możliwość nie tylko rekonstrukcji topografii przedmieścia, lecz także ukazują zmiany wysokości czynszów, rozdrobnienie parcel i zróżnicowanie majątkowe właścicieli. Są one także świetnym źródłem informacji o właścicielach działek na Mokrem, wśród których wymienia się duchownych (gwardian franciszkanów, członek kapituły chełmińskiej, kanonik chełmiński, konwent dominikanów), sołtysa Nowego Miasta (*sculteti in Nova Civitate*) czy przedstawicieli znanych rodów patrycjuszowskich, jak Waczenrode, Kunczil, Beyer. Taka ilość ciekawych wzmianek i informacji sprawia, że tabliczki woskowe miasta Torunia zajmują czołowe miejsce w badaniach dziejów średnio-wiecznej wsi Mokre.

Inną grupą ksiąg, zawierającą liczne, ciekawe wzmianki o Mokrem, są księgi ławnicze Starego Miasta Torunia z lat 1363–1456. Jest to ważne źródło historyczne, ponieważ księgi sądu staromiejskiego są na ogół dobrze zachowane, informują o stanie majątkowym mieszkańców, spłatach, podziale długów, majątków, a także wszelkich czynnościach dokonywanych przed sądem ławniczym.

Najstarsza zachowana z tej grupy, księga ławnicza Starego Miasta Torunia z lat 1363–1428 zawiera kilka transakcji działek i zapisów czynszów oraz rozliczeń z Mokrego, szczególnie z pastwisk (*wezewachs*) i łąk trzcinowych (*rorwezín*), a także z jednej winnicy (*weyn-garthen*)³⁸.

Księga ławnicza z lat 1428–1456 zawiera ciekawe transakcje, akty oddania w zastaw m.in. stodół i łąk na Mokrem. Niektóre zapiski dokładnie określają miejsce danej działki, gospodarstwa czy łąki, jak na przykład zapiska 655 z roku 1437 (*eyn schewne vor der stat gelegen*

³⁷ Ibid., s. 89-98.

³⁸ *Liber scabinorum Veteris Civitatis Thoruniensis 1363–1428*, wyd. K. Kaczmarczyk, Toruń 1936, s. 45-131.

hinder den wayern und eyne weze, gelegen hinder der Mocker bey der brocken in der Johan Haxers hubensleege)³⁹. Wśród zapisek z tej księgi można wyczytać wzmianki o ogrodach i winnicach na Mokrem, a także łąwnikach mokrzańskich (*scheppin us der Mockir*)⁴⁰.

Nieliczne, ale interesujące wzmianki o Mokrem można znaleźć również w najstarszej księdze łąwniczej Nowego Miasta Torunia z lat 1387–1450. Szczególnie ciekawa jest zapiska z 1433 r. o łązni na Mokrem (*dye batisstobe uf dy Mocker*)⁴¹, a także o starej softysowej z Mokrego, która dokonała sprzedaży działki przy rynku Nowego Miasta (*Frauwe Girdrud die alde scholtzinnin auws der Mocker hod vorkofft und gelangit erbe am Ringhe gelegin, Cluge Nickel*)⁴².

Kilku przydatnych informacji dostarcza nam także księga kamlarii miasta Torunia z lat 1453–1495⁴³. Wśród wierzytelności obywateli Torunia i ich spłat można znaleźć zapiski dotyczące dziedzictwa na Mokrem (*Mockererbe*)⁴⁴. W źródle tym występują także zapisy pogłównego i szosu mieszkańców Torunia, a wśród nich powinności płacone z majątków na Mokrem. Więcej informacji dostarczają zapiski rozliczeń długów i zaległych czynszów osób prywatnych z miastem. Szczególnie charakterystyczna jest duża liczba nazwisk wskazujących na polskie pochodzenie mieszkańców Mokrego (*Niclas Polensch mockerer, Polan Mockerer, Niclas Polan der mockerer*)⁴⁵, co wskazuje na przewagę ludności polskiej na przedmieściach Torunia, w tym na Mokrem. W części księgi dotyczącej wierzytelności wobec Nowego Miasta Torunia znajdujemy zapiskę o studni na Mokrem (*mocker borne*)⁴⁶.

Wyjątkowo ważnymi źródłami do dziejów Mokrego, a w szczególności przydatnymi do określenia władz i ustroju osady w średniowieczu,

³⁹ *Księga łąwnicza Starego Miasta Torunia (1428–1456)*, wyd. K. Ciesielska., J. Tandecki, cz. 1, Toruń 1992, cz. 2, Toruń 1993, s. 122.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 75.

⁴¹ *Księga łąwnicza Nowego Miasta Torunia (1387–1450)*, wyd. K. Ciesielska, Warszawa–Poznań 1973, s. 124.

⁴² *Ibid.*, s. 150.

⁴³ *Księga kamlarii miasta Torunia (1453–1495)*, (*Kämmereichbuch der Stadt Thorn von 1453 bis 1595*), wyd. K. Kopiński, K. Mikulski, J. Tandecki, Toruń 2007.

⁴⁴ *Ibid.*, s. 12.

⁴⁵ *Ibid.*, s. 116, 221.

⁴⁶ *Ibid.*, s. 134.

są akta, protokoły, uchwały i wilkierze rad miejskich zebrane w manuskrypcie nazwanym „Thorner Denkwürdigkeiten von 1345–1547” znajdującym się w toruńskim archiwum⁴⁷.

Cennych informacji dostarczają uchwały i rozporządzenia, jak choćby decyzja Rady Miasta o założeniu dla osady Mokre domu pasterckiego (*Hirten Hause*) w 1394 r. Prócz tego zapisu możemy znaleźć inne, dotyczące gospodarki Mokrego, jak choćby wzmianki o kontaktach kupieckich Mokrego z Flandrią⁴⁸, rzemiosłach (leśniczy – *waldfester*, tkacz – *weber*, stolarz – *stuler*)⁴⁹, a także rozporządzenia dotyczące wodociągów winnic, jak i wilkierze nakazujące utrzymanie porządku w osadzie⁵⁰.

Jednak największą wartość mają zapisy dotyczące władz Mokrego. Protokół Rady Miejskiej z 1383 r. po raz pierwszy mówi o niezależnym od ławy sądowej przedmiejskiej stałym urzędzie sołeckim na Mokrem (*Schulzenamts in der Mocker wie auch der Schoppen gedacht...*)⁵¹. Jest to także pierwszy zapis poświadczający istnienie sądu ławniczego na Mokrem, będącego jednym z 4 sądów dawnego Torunia. Dalsze zapisy szczegółowo określają pracę sądu mokrzańskiego. Według uchwały z 1433 r. posiedzenia sądu miały się odbywać co 4 tygodnie, a podczas obrad miał być obecny pisarz. W zapisie podano także wynagrodzenie dla owego pisarza wynoszące 1 skojec. Co ciekawe, wspomniano też o budynku ławy sądowej (*Ding Hause*), którego dokładna lokalizacja jest jednak nieznana⁵².

Przedstawione powyżej źródła nie wyczerpują wszystkich możliwości badawczych historii Mokrego w okresie średniowiecznym. Mimo utraty części materiałów źródłowych z powodu zaginięcia lub zniszczeń, liczba wzmianek występujących w księgach miejskich, zapiskach tabliczek woskowych i innych źródłach pozwala na ogólne zrekonstruowanie topografii przedmieścia, jego struktury własności-

⁴⁷ *Thorner Denkwürdigkeiten von 1345–1547*, hrsg. v. A. Voigt, Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn, H. 13, 1904.

⁴⁸ *Ibid.*, s. 7.

⁴⁹ *Ibid.*, s. 39, 45.

⁵⁰ *Ibid.*, s. 113

⁵¹ *Ibid.*, s. 11

⁵² *Ibid.*, s. 60.

wej i majątkowej, gospodarki oraz władz osady w wiekach średnich. Duża ilość zapisek i wzmianek wskazuje także na szczególną rolę, jaką wieś odgrywała, będąc zapleczem gospodarczym i spiżarnią średnio-wiecznego miasta już od początku XIV w.

Źródła do dziejów wsi od XVI do XVIII wieku

Nietypowość statusu ustrojowego i przemian społeczno-gospodarczych u progu okresu nowożytnego ukazują nam liczne akty prawne, dokumenty, rejestry i inne akta przechowywane w Archiwum Państwowym w Toruniu, z których można wywnioskować, że Mokre w czasach pomyślności gospodarczej Torunia w XVI i XVII w. było ważną i prężnie rozwijającą się osadą, częściowo związaną gospodarczo z miastem, choć posiadającą własne, niezależne sądownictwo.

Na szczególną uwagę zasługują dwa źródła, omówione szczegółowo przez Zbigniewa Zyglewskiego⁵³ i Bogusława Dybasia⁵⁴. Pierwsze z nich, określane jako „artykuły mokrzańskie” z 1527 r., są aktem prawnym regulującym różne dziedziny gospodarki ówczesnej wsi Mokre, spisany przez Radę Miasta Torunia, co prawdopodobnie wiązało się z wydanym w 1523 r. przez króla Zygmunta I Starego dokumentem reformującym ustrój Torunia – *Reformatio Sigismundi*. Artykuły w postaci sporządzonego w 1728 r. odpisu na podwójnej papierowej karcie mają charakter porządkowy. Dokument, wraz z innymi aktami dotyczącymi wsi należących do miasta, stanowi poszyt sporządzony w XIX w. składający się na serię akt dóbr miejskich Torunia pt. „Guter und Dorfer der Stadt”. Zawiera on 13 punktów dotyczących 4 zasadniczych zagadnień związanych z gospodarką Mokrego.

Punkt I zawiera przepisy regulujące obrót ziemią na Mokrem. Między innymi określono, iż każdy mieszkaniec może nabyć ziemię tylko za wiedzą sołtysa i sądu mokrzańskiego. Punkty od II do V dotyczą licznie występujących na przedmieściu rowów odwadniających. Zawarto tu między innymi zakaz wypasania bydła przy rowach i kary za uchylanie się od prac melioracyjnych. Punkt VI zawiera zasady po-

⁵³ Z. Zyglewski, op. cit.

⁵⁴ B. Dybaś, op. cit.

rządkowe, między innymi nakaz obchodzenia pól. Punkty od VII do X regulują stosunki między mieszkańcami Mokrego. Znajdują się tu na przykład zakazy wjazdu końmi na cudzą łąkę czy zakaz złośliwego podnoszenia czynszu gruntowego. Ostatnie 3 punkty, XI–XIII, określają zasady hodowli zwierząt. W regulacji zaznaczono, że gęsi można wyprowadzać wyłącznie pod opieką pastuszka, zakazano wypuszczania świń na drogi i zezwolono na dowolną liczbę hodowanego ptactwa domowego⁵⁵.

Źródło utwierdza w przekonaniu o ważnej roli gospodarczej wsi Mokre w XVI w., co skłoniło władze miasta do regulacji panujących tam stosunków społeczno-gospodarczych. Jest to także ważne źródło historyczne z racji licznie występujących polskich nazwisk mieszkańców wsi, co świadczy o przewadze ludności polskiej na przedmieściach.

Drugim interesującym źródłem jest tzw. „rejestr o Małym i Dużym Mokrem” pochodzący z 1618 r., zachowany w dwóch kopiach z 1699 r., przechowywanych w toruńskim archiwum (APT Kat. II, XIV 52, Kat. II, IV 24, s. 75–140). Rejestr sporządzono w wyniku zarządzonego przez Radę Miasta pomiaru gruntów na terenie Mokrego, który przeprowadził mierniczy Greger Wilhelm, a kopie rejestru sporządził Eckhardt, sekretarz Rady. Dokument wiąże się z charakterystycznymi dla początków XVII w. działaniami władz miasta zmierzającymi do zinwentaryzowania dóbr miejskich, jak również zwiększenia kontroli nad nimi.

Rejestr, będący spisem posesji z wymienionymi nazwiskami właścicieli jak i wymiarami działek, jest podzielony na kilka części. Pierwsza zawiera spis posesji z Dużego Mokrego po prawej (południowej) stronie Drogi Kowalewskiej aż do Stawu Młyńskiego (Kaszownik). W następnej części zawarte są działki po drugiej stronie Drogi Kowalewskiej, z rozległym obszarem aż po Dębową Górę. Trzecia zawiera działki między Górą Dębową a północnym skrajem wsi, czwarta – posesje na Małym Mokrem po zachodniej stronie Drogi Gdańskiej, piąta – po wschodniej stronie tej drogi. Część szósta rejestru zawiera oznaczone czerwonymi literami alfabetu ważne punkty topograficzne, które były zaznaczone na niezachowanej mapie kamlerskiej dołączonej do rejestru. Ostatnia część rejestru zawiera spis kilku działek nad Wi-

⁵⁵ Z. Zyglewski, op. cit., s. 23-26.

słą w okolicach młyna Trzeposz. Powierzchnia wszystkich 746 posesji znajdujących się w spisie wynosi 94 łany, 10 morgów i 153,5 pręta, czyli około 1680 ha.

Wśród walorów historycznych rejestru można wymienić występowanie wielu nazwisk przedstawicieli patrycjuszki miejskich, jak Edlingowie, Krugerowie, Meissnerowie, nazwisk polskich mieszkańców wsi, jak na przykład Abramski, Bartnik, Bartoszke, Bocianowski, Cudnik, Czubek, Gawron, Glinek. Rejestr Mokrego wyszczególnia interesujące punkty topograficzne na terenie osady: miejsca wypasu bydła, młyn prochowy w okolicach Stawu Młyńskiego, bielarnię (*Bleichplatz*), urządzenia wodne na terenie działki należącej do dominikanów (*Wasser Kastern*) i folwark paniński (*Nonnen Vorwerk*) należący do benedyktynek⁵⁶.

Ważną z punktu widzenia przydatności badawczej dziejów Mokrego jest grupa akt i dokumentów związanych z funkcjonowaniem ławy sądowej na Mokrem, istniejącej wszak już od 1383 r. W okresie nowożytnym nastąpiło uregulowanie zasad działania sądu, jak i sposobu wybierania ławników⁵⁷. Wśród źródeł związanych z tym procesem zachował się zapis przysięgi ławników mokrzańskich, także w języku polskim⁵⁸. O wyborze ławników, jak i zasadach funkcjonowania sądu mokrzańskiego mówią wilkierze i ordynacje zebrane pod tytułem „Kuhr modell fur die Stadt Thorn, 5 andere verschiedene Thorner Angelegenheiten” z 1600 r.⁵⁹

Interesującym źródłem, niewykorzystywanym dotąd w badaniach, są księgi ławnicze Mokrego zachowane w szczątkowej ilości głównie z XVII i XVIII w.⁶⁰ Zajmujące 7 poszytów zapiski sądowe zawierają w dużej mierze transakcje, umowy kupna i sprzedaży działek, jak i zapisy procesów sądowych mieszkańców wsi. Najstarsze zapiski pochodzą z 1699 r., choć w księdze z lat 1750–1757 znajdują się luźne karty ze starszymi zapiskami z roku 1692, pochodzące prawdopodobnie z in-

⁵⁶ B. Dybaś, op. cit., s. 55-59.

⁵⁷ K. Kamińska, op. cit., s. 98-99.

⁵⁸ Archiwum Państwowe w Toruniu (dalej cyt. APT), Kat. II. I, 64 k. 10.

⁵⁹ APT, Kat. II. XIV, 27 k. 2.

⁶⁰ APT, Kat. I, I – 7665, 7666, 7667, 7668, 7669, 7670, 7671.

nej, niezachowanej księgi. Interesujący jest fakt, że zapisy w najstarszej księdze kończą się na roku 1703, po czym następuje przerwa w działalności sądu ławniczego na Mokrem do 1709 r., co wynika zapewne ze zniszczenia wsi w trakcie oblężenia szwedzkiego. Treść ksiąg, dość nieczytelna, z licznymi skreśleniami i nadpisanymi notami, jest sporządzona w językach łacińskim i niemieckim. Najbardziej czytelna jest księga z lat 1750–1757. Wszystkie poszyty są w stanie wymagającym zabezpieczenia i konserwacji, gdyż tylko jeden z nich ma obwolotę z tytułem napisanym ołówkiem: „Terminata bey Mocker Gericht Anno 1720 Mons Octobris”⁶¹. Większość ksiąg zaczyna się od podanej cyframi rzymskimi daty rocznej, a początek zapiski sądowej nagłówkiem „Burgerding” lub „Mockerding”, występującym w starszych notach. Zapis sądowy jest schematyczny i zaczyna się od podania nazwisk osób występujących w sprawie. W zapisach z 13 marca 1709 r. na pierwszej stronie zostali wymienieni urzędnicy gminy: sołtys Mokrego Andreas Schutz, Samuel Ubershar i Peter Rolbe jako „Shoppen meister”, następnie ławnicy – Johan Becker, Conrad Steintners, Simon Fabian, George Winiarz i na końcu notariusz – Jacob Werden. Co ciekawe, występujące w księgach ławniczych nazwiska, takie jak Winiarz, Glantz czy Gottstein wymienione są przy zaznaczonych posesjach i działkach na planie posiadłości rodziny Geretów z 1777 r. na Mokrem, co w połączeniu z tym źródłem kartograficznym stanowi świetne źródło do rekonstrukcji struktury własnościowej wsi Mokre⁶². Zapisy zawierają również dokładne opisy, wymiary poszczególnych działek, łąk czy pól będących przedmiotami kupna, sprzedaży bądź przekazania w dzierżawę, na podstawie których można określić ich położenie i rozmiary, np. „Sind von Wigon bis an dir Grosse Bache sehs Morgen”. W tym przypadku chodzi o 6-morgową działkę leżącą od Dużej Strugi do pastwiska Wygon, które jak już wcześniej wspomniano, było użytkowane przez mieszkańców Mokrego jak i samego miasta od XIII w. W zapiskach można także wyszukać dawne lokalne nazwy poszczególnych części wsi, jak na przykład w zapisie umowy z 1764 r.: „Contract uns das in der Kleinen Mocker zwischen derer Geretishen

⁶¹ APT, Kat. I, 7667.

⁶² APT, Zbiór Kartograficzny, 679/200.

Erben und des Christian Hash grundern gelegen. Land und dir Wiese Bliski Dołek genannt” lub: „Berge bis an den Kleinen Graben, Koło Zdrojów genant”⁶³. W źródle w przeważającej mierze występują nazwiska polskie mieszkańców wsi, jak Brzędzi, Czarnecki, Czeyka, Donzal, Fabianowa, Fabiarczyk, Capitanowicz, Winiarz, Winiarczykowa, a także przedstawiciele znamienitych rodów patrycjuszowskich, jak Meisner, Geret czy Elsner. W przypadku tych ostatnich warto zauważyć stopniowe zdobywanie przewagi udziału w gruntach na Mokrem przez Elsnerów, którzy ostatecznie w 1796 r. wykupili posiadłości Geretów.

Ciekawym źródłem, również niewykorzystywanym dotychczas, jest zbiór dokumentów zebranych w poszycie pod tytułem „Allerley gesammelte Nachrichten den Mocker betrefend” z 1796 r.⁶⁴ Zbiór zawiera liczne ekstrakty i kopie z akt transakcji, protokołów kamlarii i zapisów sądu przedmiejskiego dotyczące własności ziemskiej w dobrach miejskich na Mokrem. Interesującym dokumentem jest wyciąg z akt transakcji w mieście Toruniu z 26 sierpnia 1726 r. sporządzony dla Jakuba Kazimierza Rubinkowskiego, znanego patrycjusza miejskiego. Transakcja dotyczyła 71 morgów w dobrach miejskich w Mokrem, Papiowie i Grębocinie, które znalazły się w posiadaniu Rubinkowskiego⁶⁵.

Innym przykładem może być ekstrakt z akt sądu przedmiejskiego z grudnia 1694 r., w którym wykazano roczne oszacowanie majątków i zysków z Mokrego. W wykazie wyróżniono dochody z pól uprawnych (*de agro*) i łąk (*de prato*). W dalszej kolejności wyszczególniono majątki należące do Jakuba Mullera i posiadłości na bliżej nieokreślonym wzgórzu.

Wśród innych ekstraktów można wymienić zapisy dotyczące posiadłości takich osób, jak Simon Auschwitz, Peter Zielke, Peter Ziellich, Piotr Sarna, Łukasz Mościcki, a także dziedzictwa Geretów.

Prezentacja powyższych źródeł i wzmianek o wsi Mokre nie wyczerpuje problematyki dziejów przedmieścia w okresie staropolskim. Szczególnie archiwalia z okresu od XVI do XVIII w., przechowywane

⁶³ APT, Kat. I, 7668, k. 15, 18.

⁶⁴ APT, Kat. I, 7482.

⁶⁵ APT, Kat. I, 7482, k. 11

w Archiwum Państwowym w Toruniu, nie zostały dotychczas gruntownie przebadane, co otwiera możliwości dogłębnego spojrzenia na historię przedmieść Torunia i jego posiadłości. Liczne i ciekawe, a zarazem mało znane źródła, jak choćby zapiski ławnicze Mokrego, w powiązaniu ze źródłami kartograficznymi z tego okresu, umożliwiają zrekonstruowanie rozwoju gospodarczego i przestrzennego osady, która z biegiem czasu stała się ważną dzielnicą miasta. Dlatego dalsze badania nad problematyką rozwoju przedmieść niewątpliwie umożliwią naniesienie na białe plamy historii Torunia nowych ustaleń i odkryć.